

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

МАСЛІЙ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.9:343.37(477)

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ
КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ:
КРИМІНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
ДРЬОМІН Віктор Миколайович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України
ГУТОРОВА Наталія Олександрівна,
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, директор;

кандидат юридичних наук, доцент
ВАСИЛЕВИЧ Віталій Вацлавович,
Національна академія внутрішніх справ,
начальник кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права

Захист відбудеться 25 вересня 2015 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорoga, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий « ____ » _____ 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. І. Чанишева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Суспільство сталого розвитку, до якого прагне Україна, не можливе без суттєвих якісних інституційних змін у політичній, правовій, соціально-культурній, а особливо економічній сферах.

Слабкість та дисфункціональність державних інституцій, що беруть участь у регулюванні та контролі господарської діяльності, спровокували значний сплеск злочинного перерозподілу та присвоєння капіталів і ресурсів, поширення і зміцнення відносин підкупу-продажності в публічній та приватній сферах, формування владно-кланових та корпоративних злочинних співтовариств організованого типу.

У поєднанні з ручним керуванням правоохоронною та судовою системою тіньові та злочинні фінансові оборудки стали прибутковим видом бізнесу та способом життя для власників і керівників багатьох господарюючих суб'єктів, що не могло не відбитися на економіці держави, а, як наслідок і соціальній сфері, та призвело до крайнього ступеня соціального напруження і кризового стану суспільних інститутів.

Криміналізація торкнулася майже всіх галузей економіки: банківського сектору, бюджетної сфери, паливно-енергетичного комплексу, будівництва, земельних відносин тощо, а корупція стала сполучною ланкою між ними та владою.

Євроінтеграційний курс держави, економічні реформи та фінансова підтримка міжнародних організацій, що спрямовані на виведення економіки держави з кризового стану та поліпшення інвестиційного клімату, можуть бути знівельовані за відсутності стабільного державного інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

З переходом від адміністративно-командної до ринкової економіки та активізацією кримінальних процесів у сфері економіки проблематика протидії економічній злочинності опинилась у фокусі дослідження комплексу наук та дослідницьких напрямків у рамках кримінології, криміналістики, кримінального права, економіки, державного управління тощо.

Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися у багатьох працях вітчизняних учених, зокрема, П.П. Андрушка, В.С. Батиргарєєвої, А.М. Бойка, В.І. Борисова, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, Н.О. Гурорової, І.М. Даньшина, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Кальмана, О.В. Козаченка, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, О.М. Литвинова, О.М. Литвака, С.Я. Лихової, М.І. Мельника, Т.В. Мельничук, В.М. Поповича, О.П. Рябенко, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, В.Ф. Ущатовського, В.І. Шакуна, О.Ю. Шостко, С.С. Яценка та інших.

Незважаючи на значний обсяг наукових праць та їх безсумнівну дослідницьку цінність, проблема формування та функціонування інституційного механізму протидії економічній злочинності як окремий науковий напрямок кримінологічних досліджень до цього часу на дисертаційному рівні не розглядалась.

Розгорнута характеристика процесів криміналізації економіки, виявлення кримінологічних закономірностей та детермінант формування кримінальних практик у сфері господарювання дадуть змогу більш повно зрозуміти розвиток цих процесів у взаємозв'язку з легальними економічними інститутами, що дозволить у подальшому більш ефективно впроваджувати інституційний механізм протидії економічній злочинності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження ґрунтується на основних положеннях Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2010 року №1911-р. Результати дослідження повинні сприяти реалізації Указу Президента України №5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року. Робота відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 роки «Кримінологічні, пенітенціарні та кримінально-правові заходи забезпечення сталого розвитку суспільства» як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2016 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування концепції протидії криміналізації економіки з використанням методології інституціоналізму, аналіз сучасного інституційного механізму протидії тіньовій і злочинній діяльності в економічній сфері та надання пропозицій щодо його удосконалення.

Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

визначити стан наукової розробленості проблеми протидії криміналізації економіки;

з'ясувати можливості та переваги використання методології інституціоналізму у вивченні криміналізації економіки;

виявити кримінологічні особливості детермінації економічної злочинності в інституціональному аспекті;

визначити поняття та дослідити зміст інституційного механізму протидії криміналізації економіки;

надати кримінологічну та інституційно-правову характеристику економічної злочинності;

надати характеристику злочинності у фінансовому секторі економіки, організованих форм злочинної діяльності та корупційної злочинності у сфері економіки;

систематизувати та окреслити функції державних спеціалізованих суб'єктів (інституцій) протидії криміналізації економічних відносин в Україні;

оцінити інституційно-правове забезпечення антикорупційних заходів протидії криміналізації економіки;

вивчити стан та надати пропозиції щодо удосконалення правового та інформаційного забезпечення взаємодії та координації діяльності суб'єктів протидії економічній злочинності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з процесами криміналізації економічної сфери та діяльністю щодо протидії ним.

Предметом дослідження є інституційний механізм протидії криміналізації економіки як цілісний кримінологічний феномен.

Методи дослідження обрані, виходячи з поставлених у роботі мети та завдань, з урахуванням його об'єкта та предмета.

У роботі використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання явищ і процесів, пов'язаних із криміналізацією економіки та налагодженням інституційного механізму протидії. Використання діалектичного методу в поєднанні з інституціональним дозволило розкрити зв'язок легальних (формальних) та тіньових/кримінальних (неформальних) інститутів економічної діяльності (розділи 1, 2). Історичний метод дозволив прослідкувати еволюцію поглядів на зміст та елементи криміналізації економіки, що відбуваються паралельно з трансформацією господарських відносин та їх правового регулювання (п.п. 1.1, 1.2, 1.4). Для оцінки кількісного та якісного аналізу показників злочинності у сфері економіки та фінансового сектору, а також результативності діяльності окремих спеціалізованих у сфері протидії суб'єктів були використані соціологічний та статистичний методи (п.п. 2.1, 2.2, 3.1). Системний підхід дав можливість розглядати системно-структурні зв'язки між різними державними органами, що здійснюють контрольно-регулятивні та правоохоронні функції у сфері протидії економічній злочинності та є частиною інституційного механізму (п.п. 3.1, 3.2). За допомогою компаративістського та формально-догматичного методів здійснено кримінологічний аналіз окремих інституційних проявів організованої та корупційної злочинності у сфері економіки, встановлено детермінанти криміналізації економіки, проаналізовано правові норми, визначено заходи інформаційно-аналітичного характеру (пп. 1.3, 2.3, 2.4, 3.3).

Емпіричну основу дослідження становить комплекс даних практичного характеру, джерелами яких є: статистичні показники стану економічної злочинності та окремих злочинів у сфері економіки в Україні за 2005-2015 роки, отримані з офіційних джерел (звітність Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України) та альтернативних джерел (результати опитувань РwC); вибірковий контент-аналіз вироків у кримінальних правах (провадженнях), ухвалених судами України щодо окремих економічних злочинів; аналіз даних Державної служби статистики щодо окремих показників соціально-економічного становища України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській кримінологічній науці дослідженням інституційного механізму протидії криміналізації економіки, в якому подано новий ракурс розгляду проблематики організаційно-правового забезпечення функціонування та координаційної взаємодії спеціально-уповноважених державних органів в умовах реформування економіки та кримінальної юстиції із застосуванням методології інституціоналізму.

За результатами здійсненого дослідження одержано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

криміналізацію економіки визначено як соціальний деструктивний процес, у межах якого легальні економічні інститути набувають рис тіньових та/або кримінальних у зв'язку з поширенням правопорушень або злочинів економічної спрямованості, корисливо-мотивованих посягань на законну діяльність суб'єктів господарювання, що призводять до негативних наслідків у вигляді матеріальної шкоди;

обґрунтовано наявність діалектичного зв'язку між дисфункціями легальних (юридично формалізованих) економічних інститутів та злочинною діяльністю в сфері економіки, що потребує удосконалення кримінологічної політики в сфері детінізації та декриміналізації економіки, організації взаємодії державних контрольно-наглядових, регуляторних органів у сфері економіки та правоохоронних органів;

інституційний механізм протидії криміналізації економіки визначено як систему державних органів зі спеціальними та загально-соціальними функціями, що знаходяться в організаційно-правовій та інформаційній взаємодії та координації з метою зниження інтенсивності процесів криміналізації економіки, нейтралізації детермінаційних факторів цих процесів та обмеження їх негативного впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави, її фінансову та економічну безпеку;

діяльність та функції антикорупційних державних органів розглянуто як необхідний структурний компонент у інституційному механізмі протидії криміналізації економіки;

з огляду на реформування органів прокуратури та зміни їх функціонального навантаження запропоновано функцію здійснення оперативної координації протидії економічній злочинності покласти на Міністерство внутрішніх справ України;

аргументовано необхідність удосконалення інформаційної та оперативної взаємодії в межах інституційного механізму протидії економічній злочинності, а також забезпечення прямого доступу уповноваженим співробітникам до баз даних контролюючих та правоохоронних органів задля оптимізації та підвищення результативності виявлення тіньових/кримінальних економічних схем та документування економічних злочинів;

удосконалено:

кримінологічну характеристику злочинності в сфері економіки; зокрема відзначено, що середньостатистична незначна питома вага економічної злочинності відображає лише діяльність правоохоронних органів щодо виявлення та документування окремих злочинів, але не свідчить про низький рівень корисливо-господарської злочинності. Інституційна природа економічних злочинів та високий, як правило, соціальний статус «білокомірцевих» злочинців дозволяють шляхом «відмивання» перетворювати тіньові або кримінальні доходи у легальні, що сприяє латентності цього виду злочинності;

теоретичні положення про недоліки обліку економічних злочинів та пропозиції щодо його удосконалення з метою об'єктивної оцінки стану криміналізації економіки;

наукові погляди щодо ролі корупційної злочинності у процесах криміналізації економіки з урахуванням нового антикорупційного законодавства та законодавчого закріплення корупції у приватному секторі як протиправної діяльності, що дає можливість виявляти зв'язок «підкуп-продажність» у відносинах господарюючих суб'єктів з державою та між собою, а також здійснювати превентивний вплив;

систематизацію спеціалізованих державних органів (інституцій) протидії економічній злочинності. Так, на основі інституційного підходу та функціонального критерію виокремлено наступну систему органів: органи, які здійснюють контрольно-регулятивні функції у сфері економіки; органи, що виконують правоохоронні функції; органи правосуддя;

набуло подальшого розвитку:

вчення про детермінацію економічної злочинності та систематизацію детермінант, а саме: розвинені наукові положення щодо процесів розширеного самовідтворення кримінальних проявів у сфері економіки;

обґрунтування використання інституціональної методології в кримінологічних дослідженнях, зокрема, визначено переваги методології інституціоналізму у вивченні та протидії криміналізації економіки,

найвагомішою серед яких є те, що такий інструментарій дозволяє виявити кореляційні зв'язки з недоліками формальних інституцій, що покликані забезпечувати здійснення законної господарської діяльності, та дисфункціями спеціалізованих суб'єктів протидії деструктивній економічній поведінці суб'єктів господарювання;

пропозиції щодо налагодження ефективної міжвідомчої взаємодії у сфері протидії економічній злочинності, що актуалізує створення тимчасових міжвідомчих координаційних груп та організацію інформаційної взаємодії на постійній основі.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідницькій роботі – для подальшого вивчення проблем, пов'язаних із тіньовими та кримінальними процесами економічної спрямованості, та розробки теоретичних основ протидії криміналізації економіки;

правотворчості – для розробки державних програм протидії злочинності, удосконалення регулювання економічної діяльності в напрямку нейтралізації криміногенних ризиків,

правозастосуванні – для удосконалення діяльності контролюючих і правоохоронних органів щодо виявлення та документування злочинів у економічній сфері, усунення причин тінізації економічної сфери та протидії економічним злочинам, а також міжвідомчої та інформаційної співпраці;

навчальному процесі – при викладанні нормативного «Кримінологія», спеціального курсу «Кримінологічні основи забезпечення економічної безпеки», при підготовці та написанні підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національні інтереси та проблеми забезпечення безпеки України» (м. Кіровоград, 5-6 листопада 2009 р.); науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку державності та протидії злочинності», присвяченій 10-ій річниці заснування Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС (м. Кіровоград, 5-6 травня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Напрями вдосконалення протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності» (м. Ірпінь, 2-3 грудня 2011 р.); науково-практичному семінарі «Особливості правозахисної та представницької діяльності прокурорів у сфері земельних правовідносин» (м. Вінниця, 25 жовтня 2013 р.); навчально-методичному семінарі «Застосування представницьких повноважень прокурора з урахуванням нового Закону України «Про прокуратуру» (м. Вінниця, 24 грудня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у дванадцяти публікаціях, вісім з яких – наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, одна – наукова стаття у зарубіжному періодичному виданні, три – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена її метою та поставленими завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (256 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, з них основний зміст – 182 сторінки, додатки – 15 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначаються зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мета і завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлюються наукова новизна одержаних результатів та їх практичне значення, зазначається про апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

Перший розділ «Методологічні засади вивчення інституційного механізму протидії криміналізації економіки» складається з чотирьох підрозділів і присвячений теоретико-концептуальним елементам протидії криміналізації економіки.

У **підрозділі 1.1. «Стан наукової розробленості проблеми протидії криміналізації економіки»** здійснено аналіз змісту наукових досліджень на рівні докторських (А.М. Бойка, Н.О. Гуторової, О.Г. Кальмана, В.М. Поповича, О.П. Рябченко, Є.Л. Стрельцова та ін.) і кандидатських (В.О. Білецького, М.Л. Давиденка, П.М. Коваленка, Ю.А. Комісарчук, С.О. Лук'яненко, Т.В. Мельничук, В.В. Пивоварова, О.О. Титаренка та ін.) дисертацій, в яких досліджувались переважно питання детінізації економічних відносин, кримінально-правової протидії економічній злочинності, використання кримінологічних методів забезпечення економічної безпеки або досліджувався кримінологічний аспект протидії окремим проявам злочинної діяльності в сфері економіки.

На підставі вивчення теоретичних положень науковців та власних висновків запропоновано криміналізацію економіки розглядати у наступних значеннях: 1) як соціально-економічний процес, у рамках якого відбувається тіньовий перерозподіл капіталів, який у свою чергу служить фактором відтворення корисливих злочинів у сфері господарської діяльності та формує феномен економічної злочинності, здебільшого організованих форм; 2) як стан економіки, при якому суттєву питому вагу становить отримання незаконних/злочинних доходів від господарської діяльності. В економічній сфері

вчиняються як основні злочини – суто економічні, так і додаткові (допоміжні або суміжні), зокрема, службові, корупційні, проти власності («білокомірцева» злочинність). Вони виконують обслуговуючу або провокативну функцію у механізмі злочинної діяльності в економічній сфері.

Криміналізація економіки визначена як соціальний деструктивний процес, у межах якого легальні економічні інститути в зв'язку з поширенням правопорушень або злочинів економічної спрямованості набувають рис тіньових та/або кримінальних інститутів, що призводять до негативних наслідків у вигляді матеріальної шкоди.

У **підрозділі 1.2. «Використання методології інституціоналізму у вивченні криміналізації економіки»** за допомогою досліджень у сфері економічного інституціоналізму визначено, що криміналізація господарських відносин позначається на легальній інфраструктурі економіки, завдяки чому прослідковується інституціалізація тіньової та злочинної діяльності у сфері економіки.

Методологія інституціоналізму дозволила виявити особливості діалектичного розвитку злочинної економічної діяльності як у взаємозв'язку з легальними інститутами господарювання, так і зв'язку з іншими видами злочинної активності. При аналізі інституціональної природи криміналізації економіки були виявлені кореляційні зв'язки з недоліками формальних інституцій, що покликані забезпечувати здійснення законної господарської діяльності, та дисфункціями спеціалізованих суб'єктів протидії злочинній економічній поведінці суб'єктів господарювання. На основі виявлених інституційних прогалин та недоліків у подальшому зроблені висновки та сформульовано пропозиції щодо впровадження та налагодження інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

У **підрозділі 1.3. «Кримінологічні особливості детермінації економічної злочинності: інституціональний аспект»** відзначено, що детермінація тінізації економіки та економічної злочинності має динамічний розвиток, який напряду залежить від наступних факторів: соціально-економічних процесів у сфері легалізації господарської діяльності (ступінь державного контролю, правового та інституційного регулювання економіки); морально-психологічного клімату в суспільстві; ступеня включеності суб'єктів господарювання в тіньові економічні процеси.

Серед криміногенних факторів впливу на тіньову економіку виділено: протиріччя в сфері економіки; трансформація політичного середовища у бік «комерціалізації»; ситуативність організаційних перетворень на державному рівні; зубожіння населення України та різке зростання кількості населення, яке проживає на межі бідності. Наголошено на розширеному характері самовідтворення злочинних практик у сфері економіки.

У підрозділі 1.4. **«Поняття та зміст інституційного механізму протидії криміналізації економіки»** зміст інституційного механізму протидії криміналізації економіки розкривається через трихотомію «порядок – безпека – інституційна протидія». Порядок може бути інтерпретований як впорядкована система економічних відносин, що забезпечується публічною владою, яка виконує не тільки регулюючу, але і охоронювану функцію. Інституційна протидія виступає організаційною основою цілісного механізму забезпечення економічного правопорядку та підтримання економіко-кримінологічної безпеки. Невід’ємною ознакою інституційної системи протидії злочинності є організаційна єдність його складових, що виражається в чіткому розмежуванні завдань та функцій окремих суб’єктів, їх одночасна взаємозалежність і взаємообумовленість, а також відповідальність за остаточні результати діяльності.

Інституційний механізм протидії криміналізації економіки розглядається як система державних органів зі спеціальними та загально-соціальними функціями, що знаходяться в організаційно-правовій та інформаційній взаємодії та координації з метою зниження інтенсивності процесів криміналізації економіки, нейтралізації детермінаційних факторів цих процесів та обмеження їх негативного впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави, її фінансову та економічну безпеку. Такий підхід до протидії криміналізації економіки виражає поєднання: 1) статичних ознак інституцій – організаційність, впорядкованість, системність та 2) динамічних властивостей механізму – субординаційна та координаційна взаємодія та взаємозв’язок.

Другий розділ «Кримінологічна характеристика злочинності у сфері економічних відносин» складається з чотирьох підрозділів та присвячений дослідженню окремих елементів кримінологічної характеристики економічних і деяких інших суміжних злочинів у сфері економіки.

У підрозділі 2.1. **«Кримінологічна характеристика економічної злочинності»** проаналізовано тенденції розвитку злочинності економічного характеру з 2005 по 2015 рік.

Вказується, що порівняно з іншими видами злочинної діяльності питома вага економічних злочинів у загальній структурі злочинності не перевищує 10%. Дані окремо взятого базового року – 2005-го – оперують кількістю економічних злочинів у 34 тисячі, що відповідає 7 % із загального числа зареєстрованих злочинів (майже 486 тис. злочинів). Очевидно, що ці дані характеризують діяльність окремих правоохоронних органів із виявлення та документування економічних злочинів, але не свідчать про низький рівень корисливо-господарської діяльності.

Динамічні ряди виникнення економічних злочинів в Україні в цілому відображають кореляцію загострення детермінант економічної злочинності та збільшення/зменшення кількості злочинів за виключенням коливань 2012-

2014 років, пов'язаних із зміною кримінально-процесуального законодавства та відповідно обліку злочинів.

Так, після суспільно-політичної кризи 2004-2005 років рівень економічної злочинності поступально зменшувався з 34,3 тис. злочинів у 2005 році до 31,3 тис. злочинів у 2008 році. У наступному періоді 2009-2011 років піковим став 2010 рік, коли рівень досяг майже 35 тис. злочинів. Такий кримінологічний сплеск можна пояснити хвилею світової економічної кризи, яка найбільше проявилася в Україні саме у 2010 році як результат включення господарюючих суб'єктів України до глобалізованої економічної системи. У 2012 році було виявлено на третину менше економічних злочинів, ніж у попередньому, але у 2013 році спостерігався нетиповий пік економічних злочинів загальною кількістю 82,6 тис., що майже у 4 рази було більше, ніж у передньому 2012 році та майже у 3 рази більше, ніж у наступному 2014 році. Цей «стрибок» слід вважати штучним та пов'язувати його з недоліками облікової дисципліни більше, ніж із криміналізацією економіки.

Виявлено кореляційну залежність між кількістю економічних злочинів та показником заборгованості з виплат заробітної плати (періоди збільшення/зменшення майже ідентичні).

Для визначення закономірностей географічного розподілу криміналізації економіки було визначено п'ять укрупнених регіонів та проведено співставлення з густиною населення. Найбільш криміналізованими в цьому аспекті є східний та південний регіони, що відповідає рівню промислового розвитку.

У підрозділі 2.2. «Кримінологічна характеристика злочинності у фінансовому секторі економіки» розглядаються особливості криміналізації фінансового сектору економіки.

Констатується зростання кількості фінансових операцій, пов'язаних із легалізацією незаконних доходів. Сплеск зареєстрованих злочинів за ст. 209 КК України припав на 2008 р. – 382 випадки, причини цього полягають у наступному: по-перше, «вибух» світової економічної кризи, що виявив недоліки фінансових систем світу та прогалини банківського регулювання, похитнувши фінансову стабільність не тільки світових держав, а й злочинних організацій; по-друге, неправильна кваліфікація вчиненого, у зв'язку з неточним законодавчим розмежуванням між злочинами, вчиненими за ст. 209 та ст.ст. 396, 198 КК України. Надалі кількість зареєстрованих злочинів за ст. 209 КК України йде на спад і серед 10 246 зареєстрованих злочинів у сфері господарської діяльності за 2011 рік їх кількість складає 344.

Протягом 2014 року до правоохоронних органів Державною службою фінансового моніторингу України було направлено 774 узагальнених та додаткових узагальнених матеріалів (із них 476 узагальнених та 298 додаткових узагальнених матеріалів). У вказаних матеріалах сума фінансових

операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів, становить 267,4 млрд. грн.; з учиненням інших злочинів – 52,6 млрд. грн. Аналіз фінансових злочинів дозволяє зробити висновок про підвищення кримінальної активності у фінансовому секторі економіки.

У **підрозділі 2.3. Організована злочинна діяльність у сфері економіки** визначається зміст організованої економічної злочинності як нелегального, тобто такого, що знаходиться поза законом, соціального інституту, який відкрито змагається з легальними державними інститутами, що є його сутністю і загальносуспільною небезпекою для економіки країни.

Взаємодія організованої злочинності та кримінальної економічної діяльності обумовлена перерозподілом кримінальних доходів, частина яких спрямовується на відтворення злочинної діяльності та підкуп, а решта «вливається» в легальну економіку, дестабілізуючи ринкові механізми та конкурентне середовище. Інституціалізації економічної організованої злочинності сприяє організаційно-функціональна схожість відносин влади-підпорядкування, що характерна для бізнесових корпорацій та організованих злочинних угруповань підприємницького типу.

З метою більш глибокого аналізу механізму створення організованого злочинного середовища проаналізовані відповідні статистичні дані за окремі роки, які свідчать про тенденцію корпоративізації злочинності у сфері господарських відносин.

У **підрозділі 2.4. «Корупційна злочинність та її роль у криміналізації економічних відносин»** з'ясовано, що корупція має органічний, кореляційний зв'язок із усіма підструктурами як кримінальної, так і легальної економіки та спостерігається на усіх етапах господарської діяльності – від реєстрації юридичної особи до реалізації товарів та послуг.

Неформальні корупційні угоди мають значний криміногенний потенціал та є каталізатором криміналізації економіки. Корупційні злочини спричиняють суттєву для економіки та соціальної сфери держави шкоду, а тому становлять загрозу національній безпеці країни.

За висновками експертів, зниження оцінки Індексу сприйняття корупції лише на один пункт призводить до відтоку з країни капіталу, що дорівнює 0,5 відсотка валового внутрішнього продукту держави. Для України ці цифри означають втрату щороку щонайменше 20 мільярдів гривень.

У дисертації підтримується точка зору вчених, які стверджують, що корупційна злочинність набуває характеру протиправного соціального інституту, та наводяться відповідні аргументи.

Третій розділ «Функціональні аспекти інституційних заходів протидії криміналізації економіки» складається з трьох підрозділів, у яких розкриваються основний зміст, напрямки розвитку та перспективи подальшого реформування інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

У підрозділі 3.1. *«Система та функції державних спеціалізованих суб'єктів (інституцій) протидії криміналізації економічних відносин в Україні»* пропонується вжити заходів для зупинення процесів криміналізації економіки шляхом удосконалення діяльності державних органів, які здійснюють контрольно-регулюючі функції в економічній сфері, а також правоохоронних органів.

Виходячи з функціональних характеристик, спеціалізованими органами у протидії економічній злочинності визначені Департамент протидії злочинності у сфері економіки МВС України, спеціальні підрозділи Служби безпеки України; спеціальні підрозділи Державної фіскальної служби України.

Аналіз статистичних даних за 2013-2014 рр. щодо кількості виявлених злочинів економічної спрямованості окремими спеціалізованими суб'єктами з розподілом їх за сферами виявив, що близько 60% злочинів у сфері господарської діяльності, більше 90% злочинів проти власності та близько 80 % злочинів у сфері службової діяльності розслідуються працівниками органів внутрішніх справ. Оскільки основне навантаження в розслідуванні економічних злочинів належить органам внутрішніх справ та у зв'язку з реформуванням органів прокуратури пропонується функцію здійснення координації протидії економічній злочинності покласти на Міністерство внутрішніх справ України.

Доведено, що інституційною основою впровадження ринкових інститутів є незалежна і ефективна судова влада. Превентивна роль суду щодо процесів поширення тінювих та кримінальних економічних трансакцій вбачається не тільки у кримінальному судочинстві, але й господарському.

Наводяться аргументи щодо удосконалення норм процесуального законодавства при вирішенні господарського спору, коли судді приймають рішення повідомляти/не повідомляти прокурору або органу досудового розслідування про ознаки кримінального правопорушення (ст. 90 ГПК України) на «власний суддівський розсуд».

У підрозділі 3.2. *«Інституційно-правове забезпечення антикорупційних заходів протидії криміналізації економіки»* дано оцінку інституційного забезпечення антикорупційних заходів у світлі нового антикорупційного законодавства.

Важливим елементом інституційного механізму протидії криміналізації економіки є створення самостійних спеціалізованих інституцій, діяльність яких спрямована на протидію корупції як у публічному, так і у приватному секторах: Національне агентство з питань запобігання корупції (новий виконавчий і координаційний орган), Національне антикорупційне бюро України (новий правоохоронний орган, до підслідності якого віднесено провадження про корупційні злочини, вчинені високопосадовцями), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (на правах самостійного

структурного підрозділу Генеральної прокуратури в межах реформованих функцій), органи внутрішніх справ України (спеціалізація – корупційні злочини за підслідністю).

Аргументується необхідність уточнення на законодавчому рівні відносин між Національним антикорупційним бюро України та Національним агентством з питань запобігання корупції.

Підрозділ 3.3. «Правове та інформаційне забезпечення взаємодії суб'єктів протидії економічній злочинності» присвячений висвітленню координаційної взаємодії у протидії економічній злочинності.

В організаційному сенсі в зміст координації включені: кримінологічна характеристика економічної злочинності на певній території; обрання напрямів та форм координації; визначення відповідальних виконавців та строки виконання. У світовій практиці широко застосовуються такі форми координації діяльності щодо протидії економічній злочинності: спільні слідчі групи; міжвідомчі центри розслідувань; відрядження працівників і спільне розпорядження персоналом.

Інформаційний аспект взаємодії передбачає обмін інформацією та створення спільних баз даних. Розвиток і впровадження новітніх інформаційних технологій у правоохоронну діяльність викликає наявність техніко-правової проблеми забезпечення інформаційної безпеки, усунення фактів витоку інформації.

Обґрунтовано доцільність запровадження прямого доступу працівників правоохоронних органів до баз даних Міністерства юстиції України та інших відомств, що мають необхідні для слідства відомості. Прямий доступ до баз даних консолідує зусилля щодо протидії, виявлення та розслідування злочинів та правопорушень у сфері економіки.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання щодо обґрунтування пропозицій удосконалення інституційного механізму протидії криміналізації економіки. Найбільш важливими результатами дослідження є такі висновки та пропозиції:

1. Проблема криміналізації економіки була предметом досліджень галузевих наук економічного та юридичного напрямку. Аналіз змісту наукових досліджень вчених, здійснених у галузі кримінології, показує, що питання системного інституційного забезпечення протидії процесам криміналізації економіки не отримали необхідного в сучасних умовах наукового обґрунтування і практичного вирішення.

2. Запропоновано криміналізацію економіки розглядати у наступних значеннях:

а) криміналізація економіки як динамічний процес, що проходить наступні етапи (стадії): паразитуючи на легальній інфраструктурі економіки, відбувається тіньовий перерозподіл капіталів, який у свою чергу служить фактором відтворення корисливих злочинів у сфері господарської діяльності та формує феномен економічної злочинності, здебільшого організованих форм. Деякі процеси можуть відбуватися паралельно або накладатися один на одного. Зокрема, тіньова економіка так може і залишитися тіньовою, особливо це стосується так званої неформальної економіки. Фінансові делікти (податкові правопорушення, заробітна плата «у конвертах») більш схильні до переростання у кримінальні форми. У свою чергу, економічна злочинність, оминаючи тіньові сфери, може безпосередньо використовувати легальну економіку як необхідний елемент злочинної схеми;

б) криміналізація економіки як стан економіки, при якому суттєву питому вагу становить отримання незаконних/злочинних доходів від господарської діяльності. При цьому слід враховувати, що в економічній сфері вчиняються як основні злочини – суто економічні, так і додаткові (допоміжні або суміжні) «білокомірцевого» характеру, зокрема службові, корупційні, проти власності. Вони виконують обслуговуючу або провокативну функцію злочинної діяльності в економічній сфері, але не є економічними як такими.

3. Закономірністю криміналізації економіки є те, що такий процес ніколи не буває ізольованим. Він має динамічний розвиток, який напряму залежить від інших соціально-економічних процесів як у сфері легальної господарської діяльності (ступінь державного контролю та державного регулювання економіки), від морально-психологічного клімату у суспільстві (усвідомлення переваг досягнення економічного успіху незаконним шляхом на рівні соціально-моральних установок), так і від ступеня включеності індивідів у загальні тіньові процеси, які за умов дисфункцій спеціально уповноважених суб'єктів протидії переростають у кримінальні. Таким чином, результат криміналізації економіки у виді системи економічних злочинів має інституційну природу, що підвищує їх здатність до самовідтворення.

4. Порівняно з іншими видами злочинної діяльності питома вага економічних злочинів у загальній структурі злочинності в середньому не перевищує 10%. Ці дані відображають лише активність або результативність діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та документування окремих злочинів, але не свідчать про низький рівень корисливо-господарської злочинності. Інституційна природа економічних злочинів та високий, як правило, соціальний статус «білокомірцевих» злочинців дозволяють шляхом «відмивання» перетворювати тіньові або кримінальні доходи у легальні, що сприяє латентності цього виду злочинності.

5. Динамічні ряди вчинення економічних злочинів в Україні в цілому відображають кореляцію загострення детермінант економічної злочинності

та збільшення/зменшення кількості злочинів за виключенням коливань 2012-2014 років, пов'язаних із зміною кримінально-процесуального законодавства та відповідно обліку злочинів.

6. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки пропонується визначити як систему державних органів зі спеціальними та загально-соціальними функціями, що знаходяться в організаційно-правовій та інформаційній взаємодії та координації з метою зниження інтенсивності процесів криміналізації економіки, нейтралізації детермінаційних факторів цих процесів та обмеження їх негативного впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави, її фінансову та економічну безпеку. До зазначених органів віднесено: органи, які здійснюють контрольно-регулятивні функції у сфері економіки; правоохоронні органи (або спеціалізовані суб'єкти); органи правосуддя.

7. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки вирізняється наступними характеристиками: функціональне призначення протидії економічним злочинам та пріоритетність цих завдань і функцій у рамках забезпечення законності та правопорядку, громадської та державної безпеки; спеціалізація в організаційному, кадровому та іншому ресурсному забезпеченні; диференціація завдань і функцій, що виконуються суб'єктами протидії економічним злочинам; здійснення функції протидії як у процесуальних, так і непроцесуальних формах; наявність міжвідомчої координації та інформаційного обміну, що формує національний механізм моніторингу.

8. Серед заходів координаційної протидії криміналізації економіки пріоритет надано заходам, які передбачають використання інформаційних ресурсів, їх накопичення, обробку, аналіз, обмін інформацією, що обумовлено: активним розвитком інформаційного простору та побудовою інформаційного (постіндустріального) суспільства; активною інформатизацією фінансово-економічної сфери.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Маслій І.В. Про систему заходів протидії тіньовій економіці / І.В. Маслій // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – Вип. 2 (6). – С. 118-125.
2. Маслій І.В. Детермінанти виникнення та функціонування тіньової економіки / І.В. Маслій // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Вип. 58. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2011. – С. 167-172.
3. Маслій І.В. Тіньова політика як прояв тіньової економіки / І.В. Маслій // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Вип. 59. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2011. – С. 140-145.

4. Маслій І.В. Корупційна злочинність та її кримінологічна характеристика / І.В. Маслій // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Вип. 70. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2013. – С. 356-364.

5. Маслій І.В. До питання про визначення поняття та структури злочинності у фінансово-економічній сфері як елемент її кримінологічної характеристики / І.В. Маслій // Право і суспільство. – № 6. – 2013. – С. 275-279.

6. Маслій І.В. Інституційний підхід у протидії криміналізації економіки: методологічні питання / І.В. Маслій // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право. – Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2014. – Вип. 29. Том 1, частина 2. – С. 93-96.

7. Маслій І.В. Використання інформаційних технологій у протидії тіньовій економіці: проблемні питання та шляхи їх вирішення / І.В. Маслій // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право. – Ужгород : ДВНЗ «УжНУ». – 2014. – Вип. 29. Том 2. – С. 135-139.

8. Маслій И.В. Криминологическая характеристика финансово-экономической организованной преступности (на основе уголовного законодательства Украины и России) / И.В. Маслий // *Legea si Viata*. – 2014. – № 11/3. – С. 56-59.

9. Маслій І.В. Інституційні заходи протидії корупції у сфері економіки / І.В. Маслій // Юридичний науковий електронний журнал. – № 1. – 2015. – С. 175-177. – Режим доступу: <http://www.lsej.org.ua/>

10. Маслій І.В. Зменшення обсягу тіньового сектору економіки як ефективний захід протидії економічній злочинності / І.В. Маслій // Кримські юридичні читання : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30 січня 2014 р). – Кримський інститут права НУ ОЮА, 2014. – С. 387-391.

11. Маслій І.В. Деякі питання інституційного механізму протидії криміналізації економіки / І.В. Маслій // Реформування правової системи України під впливом євроінтеграційних процесів : матеріали науково-практичної конференції, м. Херсон, 13-14 березня 2015 р. У 2 ч. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Частина 2. – С. 103-105.

12. Маслій І.В. Інституційні аспекти координаційної взаємодії спеціалізованих суб'єктів протидії криміналізації економіки в Україні / І.В. Маслій // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 27-28 лютого 2015 р. – Ужгород : Ужгородський національний університет, 2015. – С. 160-161.

АНОТАЦІЯ

Маслій І.В. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2015.

Дисертація присвячена кримінологічному дослідженню інституційного механізму протидії криміналізації економіки. Розглянуто кримінологічні особливості детермінації економічної злочинності в інституціональному аспекті. Дано кримінологічну та інституційно-правову характеристику економічної злочинності, організованим формам злочинної діяльності та корупційної злочинності у сфері економіки як протиправних соціальних інститутів. Визначено поняття та зміст інституційного механізму протидії криміналізації економіки.

Окреслено функції державних спеціалізованих суб'єктів (інституцій) протидії криміналізації економічних відносин в Україні; дано оцінку інституційно-правового забезпечення антикорупційних заходів у механізмі протидії криміналізації економіки; розроблено пропозиції щодо удосконалення правового та інформаційного забезпечення взаємодії та координації діяльності суб'єктів протидії економічній злочинності.

Ключові слова: криміналізація економіки, тіньова економіка, економічна злочинність, інституційний механізм протидії, антикорупційні заходи, взаємодія у протидії економічній злочинності.

АННОТАЦИЯ

Маслий И.В. Институциональный механизм противодействия криминализации экономики: криминологическое исследование. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2015.

Диссертация посвящена криминологическому исследованию институционального механизма противодействия криминализации экономики. Исследованы криминологические особенности детерминации экономической преступности с использованием институциональной методологии; дана криминологическая и институционально-правовая характеристика экономической преступности, а также преступности в финансовом секторе экономики; охарактеризованы организованные формы преступной деятельности и коррупционной преступности в сфере экономики.

Криминализация экономики определена как социальный деструктивный процесс, в рамках которого легальные экономические институты приобретают

черты теневых и /или криминальных в связи с распространением правонарушений или преступлений экономической направленности, корыстно мотивированных посягательств на законную деятельность субъектов хозяйствования, которые приводят к негативным последствиям в виде материального ущерба.

Среднестатистический незначительный удельный вес экономической преступности в общей структуре преступности отражает результаты деятельности правоохранительных органов по выявлению и документированию отдельных преступлений, но не свидетельствует о низком уровне корыстно-хозяйственной преступности. Институциональная природа экономических преступлений и высокий, как правило, социальный статус «беловоротничковых» преступников позволяют путем «отмывания» превращать теневые или криминальные доходы в легальные, что способствует латентности этого вида преступности.

Институциональный механизм противодействия криминализации экономики определен как система государственных органов со специальными и общесоциальными функциями, находящихся в организационно-правовом и информационном взаимодействии и координации с целью снижения интенсивности процессов криминализации экономики, ограничения негативного воздействия преступности на финансовую и экономическую безопасность государства.

По результатам исследований охарактеризованы функции государственных специализированных субъектов противодействия криминализации экономических отношений в Украине; дана оценка институционально-правового обеспечения антикоррупционных мер противодействия криминализации экономики; разработаны предложения по совершенствованию правового и информационного обеспечения взаимодействия и координации деятельности субъектов противодействия экономической преступности.

На основе функционального критерия выделена следующая система органов противодействия криминализации экономики: органы, осуществляющие контрольно-регулятивные функции в сфере экономики; органы, выполняющие охранительную функцию; органы правосудия.

Учитывая реформирование органов прокуратуры, а также изменение их функциональной нагрузки, предложено функцию осуществления оперативной координации противодействия экономической преступности возложить на Министерство внутренних дел Украины.

Ключевые слова: криминализация экономики, теневая экономика, экономическая преступность, институциональный механизм противодействия, антикоррупционные меры, взаимодействие в противодействии экономической преступности.

SUMMARY

Masliy I.V. Institutional mechanism to counteract criminalization of economy: criminological study. – Manuscript.

Thesis to obtain the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. – National University “Odessa Academy of Law “, Odessa, 2015.

The thesis describes the criminological study of the institutional mechanism to counteract criminalization of economy. Criminological peculiarities of economic crime determination from an institutional perspective are considered. The author provides the criminological and institutional legal characteristics of economic crime, organized forms of crime and corruption crimes in economics as types of illegal social institutions; the concept and content of the institutional mechanism to counteract criminalization of economy are defined.

Based on the results of the study the author outlines the functions of specialized state subjects (institutions) combating the criminalization of economic relations in Ukraine; the assessment of institutional and legal foundation for anti-corruption actions in the mechanism to counteract criminalization of economy is described; the author suggests ways to improve the legal and informational support of interaction and coordination of activities in combating economic crime.

Keywords: criminalization of economics, shadow economy, economic crime, institutional mechanism of counteraction, anti-corruption measures, cooperation to combat economic crime.

Підписано до друку 10.08.2015 р. Формат 60х90/16.
Ум.-друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 1508-4а.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25
Тел. (048) 7777-591.